

Een leven in dienst van Spinoza:
Ter nagedachtenis van Theo van der Werf (1944-2023)

Midden tijdens de laatste zomercursus van de Vereniging overleed Theo van der Werf op 79-jarige leeftijd. Het ging al lang niet goed met hem en in het laatste telefoongesprek dat ik twee jaar geleden met hem had, noemde hij zichzelf “ziek”. De laatste tijd verbleef hij in een verzorgingshuis. Met hem verdween de laatste van de vier “grote” secretarissen van de Vereniging die meer dan een eeuw haar spil gevormd hebben en de VHS meer dan de beheerder van het woonhuis van Spinoza te Rijnsburg hebben gemaakt. Zij hebben zich allen, net als Theo, “met veel energie ingezet voor het levend houden van het gedachtegoed van Spinoza”, zoals de rouwkaart terecht vermeldt.

Theo van der Werf werd in 1944 in Voorschoten geboren. Hij was al vroeg bekend met de figuur van Spinoza, want zijn ouders namen hem soms mee naar het Spinozahuis in Rijnsburg. Na de middelbare school volgde hij een bibliotheekopleiding in Den Haag en mededeling 46 *Spinoza biography 1971 - 1983* uit 1984 is hier een vrucht van. Later volgde hij in Amsterdam een uitgeversopleiding. Door de grootse herdenking van Spinoza's sterfjaar in 1977 in de Nieuwe Kerk te Den Haag werd zijn interesse voor Spinoza pas werkelijk gewekt en raakte hij bij de vereniging betrokken. Via de kascommissie werd hij in 1980 penningmeester en vanaf 1989 volgde hij Van Suchtelen op als secretaris. Hij combineerde beide functies tot 2015, toen Dirk Noordman hem als penningmeester verving. Op 31 mei 2017 trad hij plotseling af.

Vanaf 1980 heeft Theo fulltime voor de vereniging gewerkt, zo vertelde hij me eens. Allereerst was hij verantwoordelijk voor het beheer van het Spinoza museum in Rijnsburg. In 1985, toen Theo nog enkel penningmeester was, is er een grote renovatie geweest, maar ongetwijfeld het belangrijkste was het besluit het hele huis als een museum in te richten. Dit stoutmoedige besluit is geleidelijk genomen, want in het najaar van 2001 schreef Theo de leden een brief waarin kandidaten werden aangezocht om de laatste huisbewaarster, mevrouw Van Dam, op te volgen. In 2008 kon de restauratie pas echt van start gaan, nadat Theo in 2007 een geruchtmakende open brief in NRC/Handelsblad had gepubliceerd. Misschien is zijn grootste verdienste wel dat hij er in geslaagd is een hecht team enthousiaste vrijwilligers te vormen die er zorg voor dragen dat het Spinozahuis sinds de heropening in 2012 regelmatige openingstijden kent en bezoekers uit binnen- en buitenland kan ontvangen.

Ook was Theo tijdens zijn secretariaatsperiode verantwoordelijk voor de publicaties vanwege de vereniging. De eerste mededeling die onder zijn verantwoordelijkheid werd gepubliceerd was nummer 61 in 1990 en de laatste nummer 111 in 2017.

Zijn derde grote verdienste is de opzet van allerlei cursussen om het gedachtegoed van Spinoza te verspreiden. In 1993/94 organiseerde de Vereniging - lees Theo - voor het eerst

studiebijeenkomsten voor en door leden in het Spinozalyceum in Amsterdam. Na een inleiding werd een geschrift van Spinoza in kleine groepjes besproken. In 2000 werd tevens een begin gemaakt met de jaarlijkse zomerweken. De eerste cursus had in dat jaar in de ISVW te Leusden plaats. Het thema was ‘leven en werk van Benedictus de Spinoza’. De laatste drie jaar kwamen zo’n zestig cursisten in het Woodbrookerhuis te Barchem samen. De onderwerpen waren onder meer Spinoza en de literatuur, Spinoza’s bronnen en Spinoza en de moderne wetenschap. Door zijn inspanningen wist Theo het ledental van de Vereniging te verdrievoudigen tot ver over de duizend.

Naar de reden van zijn jarenlange inzet voor Spinoza gevraagd zei Theo me dat “Spinoza’s manier van leven, zoals deze ook in de *Ethica* naar voren komt” zijn inspiratiebron vormde. Allereerst was Spinoza’s bescheidenheid Theo’s voorbeeld. Wiep van Bunge, de toenmalige voorzitter, deed na voltooiing van de restauratie van het Spinozahuis dan ook tevergeefs de suggestie een lintje voor hem aan te vragen. Als republikein hield hij niet van de airs van Beatrix die er bij een Spinozadag in 2004 met Jonathan Israel en Herman de Dijn in het paleis op de Dam erop stond met majesteit te worden aangesproken. Ook was er zijn onvermoeibare hulpvaardigheid. Er zijn talloze dankbetuigingen te vinden voor de informatie over Spinoza die hij verstrekt had of voor een rondleiding in het Spinozahuis. Zelf heb ik daarvan meermaals mogen profiteren. Zo zal ik nooit vergeten hoe hij lang geleden een keer met een grote grijns op zijn gezicht in de collegezaal van de VU zat om een lezing van mij over Spinoza aan te horen, waarin blijkens de aankondiging ook de renaissance van Spinoza in de 18e eeuw in Duitsland besproken werd. Toen ik bij dit onderwerp aangekomen was stond hij op een haalde het boek van de Duitse filosoof Jacobi uit zijn tas, dat de aanleiding vormde voor de opbloei van de verering voor Spinoza. In de pauze gaf hij het dankbare publiek de gelegenheid het document in handen te nemen. Deze confrontatie met het verleden, die Theo mogelijk maakte door dit exemplaar uit zijn rijke privé-collectie mee te nemen was heel bijzonder.

Theo heeft weinig gepubliceerd, maar wat hij geschreven heeft is de moeite waard door de sierlijke distantie en ironie. Misschien associeert men deze deugden niet direct met Spinoza, maar wel de wens “te goeder trouw” te handelen en volgens de voorschriften van de rede, die de zogenoemde “vrije mens” kenmerken. Zij komen vooral naar voren in een artikel over de lotgevallen van het handexemplaar van het *Theologisch-Politiek Tractaat*, dat daarom mijn favoriete publikatie is. Dit exemplaar bevond zich aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in de Universiteitsbibliotheek van Koningsbergen, tegenwoordig Kaliningrad in een Russische enclave. Hij beschrijft hoe het woord “*Theologico*” in de titel het boek voor confiscatie door een Russische officier behoedde die het daarom waardeloos achtte. In Nederland probeerde de toenmalige secretaris van de Vereniging het op leugenachtige wijze te verwerven, maar uiteindelijk hield de voorzitter van de VHS de rug recht. Dit uitzonderlijke exemplaar van de

TTP ging terug naar de eigenaar, die het vervolgens aan het Spinozaeum in Haifa schenkt. In vijf bladzijden vertelt Theo hier niet alleen een ingewikkeld verhaal, maar geeft ook een les in wat spinozisme in de praktijk inhoudt.

Spinoza's filosofie heeft Theo van der Werf en vele anderen in hun leven troost gegeven, niet in het minst door de gedachte die Spinoza verwoordt in stelling 23 van *Ethica* 5, namelijk dat de menselijke geest niet tegelijk met het lichaam vernietigd wordt, maar er altijd iets blijft bestaan wat eeuwig is.